

Bożena Gierek

Ośrodki kultu religijnego Celtów¹

Celtowie zaliczają się do ludów, które na dziejach Europy odcisnęły trwałe piętno. Rozwój ich kultury i jej wpływ w Europie oraz poza jej granicami (Azja, Afryka) przypada na okres od 600 do 15 r.p.n.e., a proces „celtyzacji” był odczuwalny przez pierwsze wieki naszej ery. Jeszcze w drugiej połowie IV w.n.e. św. Hieronim ze Strydonu wspominał o języku Galatów, przypominającym mowę Celtów z okolic dzisiejszego Trewiru.

Powszechnie przyjmuje się, że ok. VI w.p.n.e. Celtowie zaczęli opuszczać tereny nad górnymi biegami Renu i Dunaju, rozchodząc się po całym kontynencie europejskim. „Świat celtycki” osiągnął apogeum swej ekspansji w III w.p.n.e., obejmując na zachodzie Wyspy Brytyjskie (tzw. „Celtycka krawędź wyspy” - Kornwalia, Walia i wyżyny Szkocji) i Irlandię, a na wschodzie tereny Turcji (Galacja). Na północy potęga ta sięgnęła po obszary Czech, Słowacji i dzisiejszej Polski, na południu po część Hiszpanii, północne Włochy i północną Afrykę, skupiając w swoich granicach różne kulturowo plemiona.

Ośrodkiem każdego plemienia było umocnione, rozległe *oppidum* (pierwsza osada typu obronnego; łac. „*ob pedes*” - okrażone miejsce, jako zamknięta całość), zbudowane na szczycie wzgórza lub w innym trudno dostępnym terenie. Niektóre z *oppidów* Europy Środkowej i Zachodniej straciły swoje znaczenie, inne dały początek miastom średniowiecznym. *Oppida*, charakterystyczne dla obszarów zamieszkałych przez Celtów, powstały w okresie ich największej militarnej ekspansji, po którym następuje stopniowy upadek i utrata niezależności. Manching (Niemcy) - zdobyty przez Rzymian w 15 r. p.n.e. - był ostatnią twierdzą „Imperium Celtów”. Pozostały jednak dwie potęgi celtyckie, których Rzymianie nigdy nie zdołali podbić. Byli to Piktowie z wyżyn i wysp Szkocji oraz plemiona Irlandii.

Przyczyny upadku Celtów tkwiły nie tylko w ich słabo rozwiniętej świadomości narodowej, ale i w nieodpowiednio wykształconych strukturach społecznych. Ogromne znaczenie miał także układ polityczny w ówczesnej Europie. Wtedy to na pierwsze miejsce wysunęło się Imperium Rzymskie oraz Germanowie, którzy wykorzystali podziały wśród plemion celtyckich i ich rywalizowanie o władzę.

Nie jest możliwe dokonanie pełnej rekonstrukcji systemu mitologii celtyckiej czy też odtworzenie całego panteonu bóstw oraz wszystkich obrzędów sakralnych. Pomocne w tym okazują się prace archeologów i badaczy literatury. Wielu zabytków archeologicznych związanych z religią celtycką dostarcza Galia, natomiast Irlandia obfituje w tradycję mitologiczną, utrwaloną w wysoko rozwiniętej formie literackiej przez zakonników chrześcijańskich. Powodem, dla którego wierzenia te zachowały się, był z pewnością fakt, iż irlandzka mitologia nie była ściśle związana z kultem religijnym.

System wierzeń celtyckich nie był jednorodny i zamknięty. Mówi się o religiach Celtów - nie o jednej religii. System ten ulegał ewolucji pod wpływem rozwoju cywilizacyjnego, ale był zarazem podatny na wpływy sąsiednich religii. Widoczne są zwłaszcza elementy wierzeń Bliskiego Wschodu oraz religii rzymskiej. Połączenie tej ostatniej z religiami celtyckimi zrodziło religię galo-rzymską.

Najstarsza warstwa wierzeniowa związana była z kultami chtonicznymi oraz z kultem Ziemi-Matki. Z tą warstwą łączył się również totemizm, obejmujący zarówno kult zwierząt, jak i roślin. Wraz z zanikiem kultów chtonicznych, zaniknęła również społeczna dominacja kobiety, a to miejsce zajął system patriarchalny i związany z nim kult bóstw solarnych.

Najwyższą pozycję w społeczeństwie celtyckim zajmowali druidzi. Stanowili oni swoisty stan kapłański, porównywalny obecnie przez wielu badaczy z braminami i wschodnimi magami oraz rzymskimi „*flamines*” i „*pontifices*”. Ogólnoceltycka organizacja druidów była ponadplemienna. Druidzi głosili zaskakujące poglądy filozoficzne, dotyczące zarówno ludzkiej natury, jak i natury rzeczy. Badali istotę i wielkość świata, ciała niebieskie oraz ich przemieszczanie się. Stworzyli własny system szkolnictwa, który obejmował naukę historii, geografii, kosmografii, astronomii, filozofii, etyki oraz teologii. W życiu codziennym Celtów druidzi odgrywali rolę obrońców moralności, twórców prawa i rozjemców w sporach. Byli także ludźmi medycyny. W związku z różnorodnymi funkcjami pełnionymi przez druidów, pojawiają się takie nazwy, jak „*bardowie*” i „*vates*”, znani na Kontynencie również jako „*euha-gis*”, a w Irlandii jako „*filid*”. W okresie rozpadania się „*świata celtyckiego*” druidzi jako jedyni próbowali rozpad ten powstrzymać. Rzymianie wiedząc o tym, od samego początku zwalczali swoich wrogów, używając przy tym różnych podstępów.

Najwcześniejsze wierzenia Celtów, tak jak i innych współczesnych im ludów, miały swe źródło w otaczającym ich świecie. Oddawano cześć słońcu, grzmotowi, błyskawicy, ogniovi i wiatrowi, które z czasem spersonifikowano. Czczono również osobliwości krajobrazowe, do których zaliczano wszelkiego rodzaju wzniesienia (góry, łańcuchy górskie, szczyty), pojedyncze drzewa, rzadkie gaje (zwłaszcza dąbrowy), grotty, samotne wyspy i wszelkiego typu zbiorniki wodne (źródła, bagna, stawy, jeziora i zbiegi rzek). Występowanie powyższych osobliwości w określonych miejscach predystynowało je do pełnienia funkcji miejsc świętych. Poprzez dziękczynienia i regularne odwiedzanie tych miejsc starano się uzyskać boską przychylność.

Szczególną czią otaczano źródła posiadające właściwości uzdrawiające (Verneuil-sur-Avre). W pobliżu takich źródeł znaleziono monumenty religijne oraz rzeźby skalne. Natomiast mieszkańcy osiedli, położonych wzdłuż szlaków rzecznych i czerpiący z nich środki do życia wyrażali swą wdzięczność stawiając w ich pobliżu, głównie w portach, pomniki ku czci bóstwa opiekuńczego (Paryż, Trewir). Rdzeń „ic”, zawarty w imionach bogiń źródeł (Icovellauna, Icoranda), a oznaczający wytryskujące źródło, wskazywał na ich związek z wodą. Święte źródła były zamieszkiwane również przez męskie duchy opiekuńcze (Nemausus w Nîmes, Arausio w Orange).

Znacznie słabiej jest poświadczona świętość jezior, zaznaczona poprzez składy ofiarne na ich dnie (La Tene nad jeziorem Neuchâtel, Port przy kanale Nidau-Büren, Llyn Cerrig Bach na wyspie Anglesey, Tuluza). Znane są również znaleziska na dnie rzek. Do głównych zalicza się te odnalezione w korytach Wełtawy i Łaby na terenie Czech.

Oddawanie czci górom zostało utrwalone w Pirenejach w postaci świętych napisów dedykowanych całym górom. Podobnymi napisami pokryte są skały Val Camonica w Alpach włoskich. Święta góra Mont Saint-Michel w Normandii, odcinana od lądu na czas przyptywów, była przedmiotem szczególnej czci.

Uważano, że bloki skalne lub stojące wolno kamienie (czasami rzeźbione, jak „Kolumna Jupitera” z Canstatt) posiadają niezwykle moce (kamień Lia Fáil z Tary). Kult kamieni znany był jeszcze przed Celtami. Z tego okresu pochodzą menhiry (Carnac i Ménac w Bretanii), dolmeny, cromlechy (Stonehenge w Anglii) i cairny (Brugh na Boinne w Irlandii). Pomniki te zostały przez Celtów przejęte, rozbudowane, przyozdobione własnymi motywami i zaadaptowane do kultu.

Ogromną, o ile nie największą czią, otaczane były przez Celtów drzewa. Na pierwszym miejscu znajdował się dąb, z którym związany był „nemeton” - „święte miejsce”, pierwotnie oznaczające „święty gaj dębowy” („Drunemeton” - „Sanktuarium Dębowe” Galatów, „Medionemeton” - „Centralna Świątynia” w południowej Szkocji). Oprócz dębu do świętych drzew zaliczały się: cis, jarzębina, głóg, tarnina i leszczyna. Kult drzew pozostawił liczne ślady zarówno w nazwach plemion („Eburones”; „ibor” - cis), imiona osób („Mac Dara” - „Syn Dębu”), jak i w świętych napisach w Pirenejach (Tibiran, Ladivert), zawierających słowo „Fagus” (buk) i „Sexarboribus” (sześć drzew).

Występowanie zespołu woda-drzewo-skała było odpowiednikiem świątyni. Wokół niego znajdowało się miejsce kultu.

Wierzono w magiczną moc zamkniętego obwodu, który miał chronić obszar wewnętrzny przed niekorzystnym oddziaływaniem złych mocy. Dlatego też miejsca, w których oddawano cześć bóstwom, zaczęto odgradzać od świata świeckiego „świętym kręgiem magicznym”. Magicznym kręgiem, zamykającym „święte miejsce”, było z pewnością otoczenie z palisady wokół kurhanu, niskie obwałowanie ziemne lub murek z kamienia. Na wierzchołku stawiano kamienną lub drewnianą stelę, przedstawiającą często wizerunek bóstwa, herosa czy zmarłego (Hirschlanden w Badenii-Wirtembergii, góra Don koło Heidelbergu). Kult zmarłych odgrywał istot-

ną rolę w wierzeniach Celtów.

Początkowo prosty kult nie wymagał stawiania budowli sakralnych, wznoszono tylko ołtarze. Zidentyfikowanie takich obiektów wolno stojących nastręcza obecnie badaczom wiele problemów. Jako przykład może służyć znalezisko w lesie w Kosbach (koło Norymbergii), interpretowane zarówno jako drogowskaz, astronomiczne urządzenie czy też pomnik kultowy. Równie intrygujący jest ogromny kamień, znajdujący się w obrębie zamku Vischering (okr. Münster). Kamień ten posiada siedem lub osiem kantów, cztery miejsca do umocowywania, a pośrodku otwór, co pozwala interpretować go jako kamień ofiarny. T.Makiewicz pisze natomiast o ornamentowych, glinianych ołtarzach-paleniskach, odkrytych wraz z figurkami „*chenet*” i glinianymi naczyniami na terenach Celtyki zachodniej².

Szeroko rozpowszechnionymi „*świętymi miejscami*” były czworokątne szańce, fachowo określane jako „*Viereckschanzen*”. Urządzenia te pochodzą prawdopodobnie z I w. p.n.e. Były to obwałowania lub rowy w kształcie czworoboku. Do środka prowadziła słabo zabezpieczona brama, która nigdy nie była zorientowana w stronę, gdzie pojawiają się wschody i zachody słońca. Pas występowania przebadanych szanów ciągnie się przez Niemcy południowe (Goloring, Holzhausen), okolice dolnej Sekwany i środkowej

Loary we Francji oraz Czechy (Libenice, Mšeckie Žehrovice). Wewnątrz szańca znajdowały się przeważnie szyby ofiarne, dochodzące często do znacznych głębokości (35,6 m Holzhausen). Znaleziono w nich także symbol bóstwa, rodzaj ołtarza lub prototyp świątyni krużgankowej, a czasami miejsca pochówków. Znaczną ilość szanów ofiarnych odkryto w Czechach (góra Burovák i „*Hůrka*”), Wielkiej Brytanii (Stanwick, St Erth), Francji (Akwitania) i Belgii. Prototyp świątyni krużgankowej jest reprezentowany przez doły pozostałe po słupach, które prawdopodobnie podtrzymywały zadaszenie. Interesującą formą szanów jest seria rowów-ogrodzeń, skupiona na obszarze w kształcie prostokąta, który otacza nieobronny rów z zewnętrznym nasypem. Odkrycia tego dokonano na terenie fortu na wzgórzu Casterley w Wiltshire.

Trudno określić dokładnie, kiedy pojawiły się pierwsze budowle świątynne. Przyjmuje się, że nastąpiło to w ostatnich stuleciach przed naszą erą. Wiele świątyni wznoszono na obszarach zalesionych, na szczytach gór czy u źródeł rzek, wskazując tym samym na ich korzenie. Pierwsze świątynne budowle celtyckie były dość proste, początkowo drewniane, potem kamienne, o kształcie okrągłym, kwadratowym

lub wielobocznym. Badania form świątyni w Galii wykazały, że najstarszą formą była wielokątna świątynia krążankowa. W Irlandii pierwszym rodzajem budowli sakralnej był kościół chrześcijański.

Najprostszą formą rodzimej świątyni był mały, kwadratowy budynek, będący czasami świątynią sam w sobie lub zawierający tzw. „*cella*”, czyli właściwe sanktuarium. Bywało ono podwyższone i otoczone portykiem (Harlow w Essex). Budynek mógł być obwiedzony niskimi murami, na których wznosiły się kolumny (Aquincum na Węgrzech).

Bardzo interesującą grupę świątyń celtycko-iberyjskich odkryto we Francji w Prowansji, u ujścia Rodanu. Pochodzą one z Entremont, Roquepertuse i Glanum. Cechą charakterystyczną tych świątyń jest kult głowy ludzkiej. Dodatek do głów kamiennych stanowią prawdziwe głowy ludzkie, umieszczone w niszach. Celtowie wierzyli, że głowa ludzka jest siedzibą duszy, esencją istoty.

Lokalizacja świątyń związanych z kultem bóstw opiekujących się wodami leczniczymi była zdeterminowana naturalnym występowaniem takich wód. Źródło mineralne mogło znajdować się obok świątyni (Fontaines Salées), zostać obudowane murami świątyni (Brocolitia) lub występować w formie basenu w obrębie kompleksu świątynnego (St-Germain-Sources-Seine). W każdym z takich zbiorników znaleziono znaczne ilości wotów, którymi były m.in. wyobrażenia części ciała i ludzkich organów wewnętrznych, wymagających zapewne kuracji u wód świętego źródła.

Pod wpływem rzymskim świątynie celtyckie zmieniały znacznie swój wygląd, przekształcając się w kompleksy świątynne (świątynie: Mercuriusa Dumiasa na górze Puy de Dôme, Marsa Latobiusa w Magdalensburgu, Sulis Minerwy w Bath). Niewątpliwie jednym z najważniejszych sanktuariów pielgrzymkowych była świątynia Nodensa w Lydney. Była ona wyposażona m.in. w dom gościnny, duże łaźnie oraz małe cele, w których chorzy podczas snu oczekiwali boskich porad.

Oprócz świątyń zawierających źródła można było spotkać takie, w których mieściły się groby bohaterów (Sanxay, Correze). Niezwykłym obiektem jest galo-romańska świątynia podziemna w Bavay (Francja), która była podzielona trzema rzędami kolumn na trzy nawy.

Echem kultu religii wschodnich jest „*mithraeum*”- niewielki, skromny budynek, częściowo podziemny. Kult ten był rozpowszechniony głównie wśród żołnierzy, a obszar jego występowania ciągnie się wzdłuż Wału Hadriana. Wyjątek stanowi jedynie Londyn.

Trudno ustalić konkretną datę wyznaczającą zmierzch świątyń pogańskich. Tak, jak obok kultu rzymskiego istniał kult rodzimy, tak i po wprowadzeniu chrześcijaństwa oddawano cześć bóstwom celtyckim.

Ślady kultury celtyckiej są również bardzo wyraźne na obszarach dzisiejszej Polski. Głównie są to tereny Dolnego i Górnego Śląska, Małopolski oraz Kujaw. Początki imigracji celtyckiej na ziemie polskie można datować na IV w.p.n.e. Najbardziej interesującym obiektem, posiadającym najbliższe analogie w kulturze cel-

tyckiej, jest zespół trzech gór w Masywie Ślęży: Ślęza (718 m n.p.m.), Radunia (573 m n.p.m.) i Wieżyca (Góra Kościuszki 415 m n.p.m.), stanowiący centrum religijne. Ogólne podobieństwa do kompleksu ślężańskiego wykazuje Łysa Góra, która z pewnością była ośrodkiem kultu pogańskiego. Pogańskie obyczaje i legendy z rejonu Łysogór są typowe dla tradycji celtyckiej. Wyraźnym śladem bytności Celtów na ziemiach polskich są groby celtyckie odnalezione w Nowej Cerekwi i Kietrze (woj. opolskie). Największe osady celtyckie umiejscawia się na obszarze dzisiejszego Krakowa, w okolicach kopców Krakusa i Wandy. Astronomiczne obliczenia J. Kotlarczyka wskazują na Celtów jako budowniczych tych obiektów³. Służyły one prawdopodobnie do wyznaczania dat głównych świąt celtyckich. Kopce krakowskie są astronomicznie orientowane na datę święta Samhain (podobnie jak sanktuarium w Libenicach). Znacznie mniejszą osadę odkryto na Górze Zamkowej w Cieszynie. Osiedla celtyckie na terenie Kujaw znane są przede wszystkim z Kruszy Zamkowej i Janikowa, gdzie odkryto ślady budowli sakralnych.

Celtowie byli swego rodzaju nośnikami kultury duchowej i materialnej. Pomimo rozpadu „świata celtyckiego” ciągłość kultury celtyckiej została zachowana. Obecnie jeszcze około 2 milionów ludzi posługuje się językiem celtyckim: Irlandia, Szkocja, Walia i Bretania.

Przypisy:

¹ Fragment pracy magisterskiej pt. „Ośrodki kultu religijnego Celtów” (1994) wykonanej w Instytucie Religioznawstwa UJ, pod kier. prof. dr. hab. Antoniego Jackowskiego.

² Makiewicz T., 1987, *Formy kultu bóstw domowych na terenie Europy w starożytności*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Poznań, oraz Makiewicz T., *Kultowe paleniska ornamentowe w Europie*, w: „Z Otchłani Wieków”, 1976, nr 2, s.124-132.

³ Kotlarczyk J., *Celtyckie święta i kopce małopolskie*, w: „Z Otchłani Wieków”, 1979, nr 2, s.142-149.

Worship Centres of Celts

(SUMMARY)

The Celts belong to peoples, which considerably influenced the history of Europe. The development of their culture and its influence on Europe, and even on Asia and Africa, was observed between 600 and 15 B.C., but the process of the so-called ‘celtisation’ was also felt during first centuries A.C.

The system of Celtic worship was neither homogenous, nor closed: one should say ‘Celt religions’, not ‘religion’. This system evolved due to the civilization development and was shaped by other religions influences. Remnants of the well-preserved centres of Celtic worship are still seen in many regions of Europe, also Poland. In spite of the disintegrations of the ‘Celtic World’, a continuity of Celtic culture persisted. Nowadays some 2 million people still use Celtic languages (Ireland, Scotland, Wales and Bretony).